Jødiske museer, jødiske identiteter og stereotyper

Tilblivelse og udvikling af jødisk museumsvesen
i Bøhmen/Tjekkiet, Ungarn og Slovakiet

KATALIN DEME *

Title: Jewish museums, Jewish identities and stereotypes. The coming into being and the development of Jewish museology in Bohemia/the Czech Republic, Hungary and Slovakia.

Abstract: *The focus of this article are three Central-Eastern European Jewish museums, in Prague, Budapest and Bratislava. Its aim is to characterize the communication strategy of these museums through different periods of their institutional history. The final objective of the presentation is to find an answer to the question how Jewish museums can reflect the complex threads of the modern Jewish identity, if not directly, then through the interpretation of the story of a local Jewish community. Any given Jewish museum reflects not only traditions, but also their interruption or their potential rejuvenation. This means that the focus of the analysis will not merely be on the description of typical cultural trade marks or their remnants. It will also deal with the interaction of the above-mentioned museums with their surroundings and the social conditions, historical precursors and future perspectives of their distinctive communication strategies.*

Key words: Emancipation, secularisation, assimilation, dissimulation; presentation, representation, communication strategy.

De første jødiske museer eller offentlige judaica-samlinger,¹ der grundlagdes i Wien (1895), Prag (1906), Frankfurt am Main (1901/1922), Hamburg (1896/1914), Danzig (1904) og Budapest (1909), havde til formål at styrke jødernes historiske bevidsthed og indordne den jødiske kultur i en bredere national kontekst.²

De permanente udstillinger i museerne sigtede mod at relatere de jødiske ritualgenstande og andre genstande til det traditionelle jødiske liv og bringe dem tilbage i deres oprindelige fortolkningsmæssige sammenhænge. Dette skete ofte med apologetiske undertoner og med en undskyldende manifestation af loyalitet med

4 det omgivende ikke-jødiske samfund for ikke at udfordre den antijødiske stemning, der i begyndelsen af det 20. århundrede kom til udtryk flere steder i Europa.³

Den indirekte loyalitetsdeklaration, der kommer til udtryk igennem de jødiske museers tolkning af jødernes rolle i det givne samfunds nationalhistoriske fortælling, er kendetegnet ved en vedvarende balanceakt mellem de etiske forpligtelser over for det jødiske fællesskab på den ene side og over for det omgivende samfund på den anden side. Dette sker på trods af, at flertalssamfundet i ringere eller højere grad har svært ved at acceptere jødernes kulturelle og identitetsmæssige særpræg, der tit opfattes som en demonstration imod flertalsbefolkningens selvopfattelse, ja, endog imod den nationalstatslige enhed. Denne særpræget institutionelle filosofi, der fremgår af en indre spaltning i forhold til værdifællesskabet med flertalssamfundet, følges i det foreliggende studie igennem skildringen af tre jødiske museers institutionshistorie – tre museer, der opstod på forskellige tidspunkter, men i beslægtede historiske rammer i det østlige Central-europa: i Prag, Budapest og Bratislava.

DET JØDISKE MUSEUM I PRAG

Det jødiske museum i Prag blev grundlagt i 1906 som det tredjeældste museum af denne type i Europa, efter Wien og Frankfurt am Main. Det oprindelige formål med museets grundlæggelse var at finde et værdigt opbevaringssted for inventarer fra tre middelalderlige synagoger, der blev nedrevet samtidig med sneringen af den gamle jødiske ghetto i Prag i den sidste tredjedel af det 19. århundrede. Museets grundlæggere var to fremtrædende jøder fra Prag: lokalpolitikeren August Stein og historikeren Salomon Lieben. Førstnævnte

var tæt knyttet til den tjekkisk-jødiske assimilatoriske bevægelse og dens presseorganer; sidstnævnte, tillige en repræsentant for bevægelsen 'Wissenschaft des Judentums',⁴ sympatiserede ganske vist med den tjekkisk-jødiske bevægelse, men satte bevarelsen af en jødisk historisk identitet som integrerende del af den tjekkisk nationale historie højere end assimilation. Museet blev oprindeligt konciperet som et regionalt museum med en etnografisk orienteret profil. I betragtning af den tilspidsede tjekkisk-tyske konflikt omkring det kulturelle og politiske overherredømme i Prag i begyndelsen af det 20. århundrede og i betragtning af, at medlemmerne af den jødiske menighed i Prag stadigvæk for størstedelens vedkommende var tysktalende, var det i flere henseender nødvendigt at undgå særskilte historiske eller kulturelle loyalitetserklæringer i museets selvbillede: for ikke yderligere at spalte hverken de tjekkisk- eller de tysktalende jøder og især for ikke at udfordre den latent jødefjendtlige tjekkiske offentlighed.⁵ Selvom museets grundlæggere gradvist udviklede et samarbejde med andre jødiske museer i Europa⁶ og udvidede samlingerne kontinuerligt, var det først i tidsrummet 1924-1926, efter første verdenskrigs slutning og efter den første tjekkoslovakiske republiks grundlæggelse, at der konsekvent blev lagt vægt på en faglig tilgang til museumsarbejdet, hvor der blev sikret tilsvarende rummelige udstillingslokaler, udgivet et museums-katalog og sikret mere eller mindre regelmæssig publikumstilstrømning.⁷ Museets oprindelige målsætning, at give et repræsentativt billede af det tjekkisk-jødiske liv,⁸ kunne på grund af jødernes flerfasede identifikationsproces med det tjekkiske samfund først med 20 års forsinkelse komme til udtryk. Den institutionelle stabiliserings- og den positive samfundsmæssige receptionsperiode var dog

kortvarig. På grund af den økonomiske krise i 1930'erne, der også ramte museet, og ikke mindst på grund af den tilspidsede internationale situation blev museets opkøb af genstande reduceret og åbningstiderne forkortet. Som følge af den tyske besættelse af Rest-Tjekkiet (ty. *Rest-Tschechei*) den 15. marts 1939 blev museet lukket. I 1942 godkendte SS indretningen af Det centrale jødiske Museum (*Zentralmuseum* i det følgende), der var konciperet som et 'museum for en uddød race'. Frem til 1945 blev dette museum et opmagasineringssted for inventar fra de likviderede jødiske menigheder fra hele Bøhmen⁹ og Mæhren.¹⁰ Her blev jødiske videnskabsmænd og museumsfolk tvunget til at arkivere deres eget folks fortid, nutid og udløbende fremtid. Efter anden verdenskrig kom museet under administration af Rådet for jødiske menigheder i Bøhmen og Mæhren. I 1950 så museet sig grundet pladsmangel og mangel på midler til konservering af den enorme samling nødsaget til at overgå til statsligt ejerskab og tog følgelig navneforandring til Det statslige jødiske Museum. Til museumsleder blev udnævnt kunsthistorikeren Hana Volavková, der selv havde overlevet koncentrationslejren Theresienstadt. Hun forestod museet indtil 1961.

Under socialismen kunne museet kun med begrænset frihed udfolde faglige aktiviteter, der blev reduceret til det nødvendigste, at bremse samlingernes forfald eller salg eller anden overførsel af 'deponerede' genstande til udlandet.¹¹ Det tragiske afsnit i museets historie under anden verdenskrig blev opportunistisk udnyttet af de statslige magtstrukturer til antifascistisk¹² propaganda, hvor systemet iscenesatte sig som frihedens vogter og jødernes befrier over for den nazistiske besættelsesmagt.

I andre tilfælde blev museet under socialismen brugt til at forbedre Tjekkoslovakiets

image i udlandet og foregøgle demokratiske forhold i landet, f.eks. mindretals ret til at udfolde deres kulturelle egenart. Det mest spektakulære propagandatræk i den henseende var den i 1983 realiserede vandrestilling bestående af særligt værdifulde kunststykker fra det jødiske museums samling i Prag. Udstillingen, der var kommet i stand efter en aftale mellem den tjekkoslovakiske stat og Smithsonian Institution i Washington D.C., blev vist i forskellige byer i USA. Udstillingen bar titlen *Precious Legacy. Judaic Treasures from Czechoslovak State Collections*. Den antitetiske struktur i titlen med værdifuld jødisk kulturarv på den ene og den tjekkoslovakiske stats ejerskab på den anden side antyder et patriarkalsk, beskyttende forhold fra statens side. Denne konception formidledes ligeledes til det amerikanske publikum i publikationer vedrørende udstillingen.¹³

Grundlæggende forandringer i museets situation kom først efter systemskiftet i 1989 og især fra 1994, da museets bygninger og samlinger blev tilbageført til den jødiske menighed i Prag og til Føderationen af jødiske menigheder i Bøhmen og Mæhren. I 1994 fik museet sit gamle navn, 'Det jødiske museum i Prag' tilbage, uden betegnelsen 'statslig', og har siden fungeret i privat regi.

Som den ovenfor skitserede institutionshistorie viser, er det jødiske museum i Prag et historisk museum par excellence i den forstand, at dets fire særskilte udviklingsetaper: tiden før første verdenskrig, mellemkrigstiden, anden verdenskrig og socialismen, afspejler de historiske brud, der bestemte udviklingen af en hel regions identitet. De her fire udviklingsetaper anskueliggør også, hvordan et beskedent regionalt museum voksede til en institution med international tyngde, der er i stand til at påvirke den måde, hvorpå det om-

6 givende samfund bliver bevidst om sin egen historie. Spørgsmålet om identitetskonstruktion er ledetråden igennem det jødiske museum i Prags komplekse institutionshistorie. Mens det i museets stiftelsesperiode var de tjekkisk-tyske antagonismer på det sproglige og kulturelle område, der spaltede jødernes holdning til samfundet og deres egen selvforståelse i forhold til samfundet, stod jøderne i den første tjekkoslovakiske republik (1918-1938) foran en endnu mere kompleks udfordring. Efter Europas politiske nyordning som følge af første verdenskrig fik nationalitetsspørgsmålet første prioritet.¹⁴ Jøderne var nødt til at definere, for sig selv og for samfundet, hvorfor og på hvilken måde de opfattede sig som tjekker, tyskere, tjekkoslovakker, europæere, verdensborgere eller først og fremmest jøder. Det vigtigste for formningen af deres identitet var at få klarlagt deres holdning til ideen om en jødisk stat, til den tjekkoslovakiske hjemstavn, til en generel jødisk historie og til jødernes historie i diasporaen.¹⁵ Disse spørgsmål var ikke helt nye, men en stillingtagen til dem på den ene eller den anden måde var en forudsætning for, at de kunne slå rod i den nye tjekkoslovakiske stat. Det jødiske museum i Prag reagerede afventende på de nye politiske og eksistentielle forhold efter krigsårenes uvished og mangel på pengemidler. Det første symbolske signal til kursskiftet i museets tilhørsforhold til den tjekkiske nationalstat kom først fra 1926, da den hidtidige tosprogede tysk-tjekkiske praksis i museumsstyrelsens officielle deklarationer blev ensrettet til kun at være tjekkisk.¹⁶ Museets korrespondance og anden intern eller offentlig kommunikation foregik dog fortsat på de to sprog. Det varede paradoksalt nok frem til 1938, da de tysksprogede forklarende tekster fra museets permanente udstilling blev fjernet.¹⁷ Mens demokra-

tiet tillod en vis spredning af identiteter og loyalitetsforhold, udfordrede krisetiden til statsborgerlig enhed og sammenhold.

Museets tilblivelse og virke under anden verdenskrig blev til en "absurd fodnote i historien",¹⁸ hvor loyalitetserklæringer og identitetsspørgsmål ikke havde berettigelse. Af det oprindelige museumssamfund overlevede kun få holocaust. Efter anden verdenskrig var Tjekkiets og Mæhrens jødiske befolkning reduceret til 8,5 % af sin oprindelige størrelse fra før krigen.¹⁹ Det hidtidige centrale dilemma omkring jødernes samfundsmæssige loyalitetsforhold blev flyttet fra spørgsmålene om historisk identitet og nationalitet til ønsket om borgerlig lighed og sociale rettigheder. Museet, der under holocaust havde forvandlet sig til et overdimensioneret relikviedepot, havde efter krigen umiddelbart ikke anden målsætning end at opbevare 'samlingen' med respekt for mindet om de omkomne tjekkiske jøder. Efter at museet i 1950 var overgået til statslig styring, forsøgte museets ledelse at fremstille museets virke under anden verdenskrig som et symbol på åndelige modstand mod 'fascismen'. I denne centrale erindringsfunktion, der i virkeligheden fokuserede mere på samfundets tab som helhed end på det, som jøderne havde mistet, blev museet låst fast under socialismen helt frem til regimets fald i 1989.

Tidsrummet fra 1989 til 1994, da museet overgik fra statsligt til privat regi, var en interrimperiode, der især gav plads til en omfattende udskiftning af ledelse og personale. Den vigtigste målsætning efter museets private etablering var refleksioner om en fornyet og tidssvarende institutionsprofil. Det centrale spørgsmål, som refleksionen drejede sig om, var, om museets enestående historie under holocaust skulle være bestemmende for dets fremtidige selvforståelse og opgave. For at løse

dette dilemma i den offentlige selvpræsentation valgte museet at skue tilbage til holocaust-tiden og fokusere på, hvor ideen for oprettelsen af krigstidens 'Zentralmuseum' havde sin oprindelse. Kom ideen fra de jødiske menigheds egne rækker for i det mindste at redde de materielle rester af en kulturel og åndelig overlevering, når de menneskelige tab var uundgåelige? Eller var det medarbejdere af 'Sicherheitsdienst der SS', der foreslog Zentralmuseum-konceptionen som et ledsagende projekt af pragmatisk tilsnit, som udgik fra Endlösung-planen efter oprettelsen af koncentrationslejren Theresienstadt ikke langt fra Prag i 1941?²⁰ Hvis det var den jødiske side, der foreslog grundlæggelsen af det nævnte 'Zentralmuseum', kan denne handling da betragtes som moralsk uangribelig, eller kunne den ligeledes betegnes som en betinget kollaboration med fjenden?²¹ I denne sammenhæng beskrev museets første leder efter krigens afslutning, hvordan de jødiske menigheder i Bøhmen og Mähren, deriblandt medarbejdere ved 'Zentralmuseum' i Prag, havde bidraget til deres egen undergang på følgende måde: "De var tvunget til i etaper at organisere døden for sig selv og de mennesker, der var afhængige af dem, så længe, at de mistede evnen til at tænke klart".²² Men hvordan kom dette tvivlsomme samarbejde mellem ofre og gerningsmænd egentlig i stand?

Det jødiske 'Zentralmuseum' blev grundlagt i august 1942 som en institution under den jødiske menighed i Prag.²³ Den jødiske menighed var allerede i juli 1939 blevet underlagt det nazistiske 'Zentralstelle für jüdische Auswanderung', der i august 1942 skiftede navn til 'Zentralamt zur Regelung der jüdischen Frage in Böhmen und Mähren'. I oktober 1941 blev den jødiske menighed i Prag af 'Zentralstelle' beordret til at oprette det så-

kaldte 'Treuhandstelle', der fik til opgave at registrere, opbevare og vedligeholde genstande, der havde tilhørt de opløste menigheder og deres deporterede trosfæller, i centrale magasiner. Den jødiske menighed i Prag, der måtte påtage sig at fungere som 'Treuhandstelle', skulle ved siden af sine hidtidige sociale forpligtelser også opkræve skat, registrere den jødiske befolkning og dens ejendom og kontrollere og sikre nøje overholdelse af alle tyske regler og forordninger. For at opfylde disse krav beskæftigede 'Treuhandstelle' et bureaukratisk apparat bestående af omkring 2.600 mennesker på landsplan. Blandt de andre opgaver, som 'Treuhandstelle' fik tildelt, var at skaffe sig adgang til og rengøre lejligheder, hvis ejere var blevet deporteret, og dernæst overdrage dem til deres nye 'ariske' ejere. Hele proceduren blev dokumenteret og i halvårlige eller årlige intervaller fremlagt for 'Zentralamt' i form af omhyggeligt udarbejdede hæfter. De regelmæssige rapporter udført af 'Treuhandstelle' indeholdt statistiske data om antallet af jødiske borgere i landet, om antallet af dødsfald, om transporterne, om opmagasinering af deres ejendom, alt anskueliggjort med grafer og dokumenteret med æstetisk iscenesatte billeder. De jødiske medarbejdere udpeget af 'Treuhandstelle' gjorde sig stor umage for at bringe den konfiskerede ejendom i bedste stand, inden den overgik til de nye ejere. Fotodokumentationen af denne morbide foretagelse viser optimistisk udseende mennesker i færd med samvittighedsfuldt at udføre deres opgave uden at ane, at de snart skulle følge deres forgængere på de næste transporter. Ifølge den tjekkiske historiker Helena Krejčová afspejler billederne, selvom udfærdigelsen af rapporter til de nazistiske overordnede først og fremmest handlede om udførelsen af ordrer, samtidig en bestræbelse på at gøre sig nyttig,

8 ja, uundværlig for 'det nye samfund',²⁴ der skulle være uden jøder naturligvis. Mange billeder af konfiskeret ejendom vakte minder om reklamer fra 1930'erne, forsynet med suggestive indskrifter: *Um von neuem dem Gebrauch zu dienen!; Wohnungen werden betreut!; Alt wird neu!; Alles wird verwertet!*. Formålet med citaterne var at signalere over for den nazistiske central, at dens krav og forventninger flittigt blev efterkommet. I arkiverne i det jødiske museum i Prag findes 2.300 fotografier, der

dokumenterer den aktivitet, der udgik fra det nazistisk styrede og jødisk forvaltede 'Treuhandstelle' mellem 1942 og 1945.²⁵ Denne serie af fotografier rummer også de i dag verdenskendte billeder af 'Zentralmuseum's videnskabelige medarbejdere i færd med til museale formål at restaurere og katalogisere beslaglagte kultgenstande fra hele landet. Billederne vidner om, hvordan et destruktivt ideologisk maskineri var i stand til at berøve mennesker deres naturlige anstændighedsfølelse og

Fig. 1: Registrering af de nyerhvervede kollektionsgenstande i det nazistisk styrede jødiske 'Zentralmuseum' i Prag. Reference: Exhibition Guide: History of the Jews in Bohemia and Moravia. From the Emancipation to the Present. The Spanish Synagogue, Prague 2006.

96) Exhibition of the Jewish Museum in Prague, 1926–1939

97) Exhibition of the Jewish Museum in Mikulov, 1936–1938

74

98) Unwrapping Packages of Torah Scrolls, Books and Liturgical Objects. The Central Jewish Museum, Prague, 1942–1944

75

udnytte deres selvopholdelsesdrift med henblik på deres egen tilintetgørelse. Den dødsforagt, som 'Zentralmuseum's medarbejdere i Prag under anden verdenskrig udviste for at redde den historiske jødiske kulturarv, da dennes repræsentanter ikke mere stod til at redde, kan ikke kontekstløst betragtes som en helte-dåd, men skal ses i forbindelse med de ovenfor skitserede aktiviteter, som det jødiske 'Treuhandstelle' udfoldede.

Efter 1989 forholdt det genetablerede jødiske museum i Prag sig til dette spørgsmål ved at vælge at mene, at overførelsen af nedlagte jødiske menigheds inventar fra hele landet til Prag under anden verdenskrig var sket som et fortvivlet redningsforsøg fra jødisk side og ikke udelukkende havde været et resultat af den tyske besættelsesmagts kyniske interesse for antropologi. Det genetablerede museums beslutning om at opløse uklarheden med hensyn til tilblivelsen af 'Zentralmuseum' ved simpelthen at fravælge den kompromitterende variant hænger også delvis sammen med restitutionsdebatten. Sammenslutningen af de jødiske menigheder i Bøhmen og Mæhren begyndte efter 1992 at kræve bygninger og andre ejendomme tilbage, som var blevet beslaglagt af staten efter 1948. At det jødiske museum i Prag i 1994 atter blev en institution under de jødiske menigheder, var et resultat af disse forhandlinger. Hvis inddrivelsen og koncentrationen af landets jødiske ejendom i Prag under anden verdenskrig udelukkende var sket på tyskernes initiativ, kunne der rejses tvivl om, hvorvidt den jødiske menighed i selve restitutionsakten skulle figurere som museets retmæssige ejer.²⁶ I denne forbindelse kan nævnes, at medens museets samling i 1936, efter 30 års virke, bestod af ca. 1.000 kultgenstande og arkivalier, var den i løbet af de tre år, 'Zentralmuseum' eksisterede, vokset til 200.000

stykker. På baggrund af de ovennævnte kendsgerninger fremstår det jødiske museum i Prag som en særdeles ambivalent størrelse, eftersom det, som Sabine Offe har påpeget, på én gang udgør det prototypiske museum og denne prototypes perverterede modsætning.²⁷

Ved siden af symbolsk at minde om holocaust gennemfører museet også konkrete pædagogiske og almenoplysende aktiviteter. I anledning af hundredårsdagen for museets grundlæggelse i 2006 blev der etableret et uddannelses- og kulturcenter ved det jødiske museum i Prag. Dette center arrangerer hele året igennem ved siden af sine kulturelle programmer eller specielle aktiviteter for skoler folkeoplysende foredrag og seminarer ikke kun om almene emner som bibelsk historie og den jødiske diasporas historie, jødernes historie i Bøhmen og Mæhren, jødiske skikke og traditioner, men også om antisemitisme før og nu og om jødeforfølgelser under anden verdenskrig.²⁸ Den regelmæssige tilstrømning af turister, der gør det jødiske museum i Prag til Tjekkiets mest besøgte museum,²⁹ bidrager ligeledes til, at 'Zentralmuseum's historie gradvis bliver ophøjet til et overnationalt begreb.³⁰ At det jødiske museum i Prag udefra inddrages i en globaliseret erindringssfare, skyldes ved siden af museets utvivlsomme plads i verdens kulturarv også, at dets sponsorer for størstedelens vedkommende er amerikanske organisationer eller personer.

Som vist ved de her udvalgte eksempler påtog det jødiske museum i Prag, der udformedes efter 1989, sig flere tillægsfunktioner, der oversteg dets oprindelige opgave som opbevarer af den jødiske kulturarv. Ud over at have en pædagogisk og folkeoplysende funktion er museet tillige et centralt turistmål i Prag. Sidstnævnte faktum viser sig ikke kun i museets stigende besøgstal, men påvirker også dets

- 10 profil som institution. Museet bygger sit image ikke mere fortrinsvis på et mindretalsperspektiv i tjekkisk national kontekst, men betragter sig ud over dette som del af verdenskulturarven. Uden holocausttidens 'Zentral-museum', som erindringen om gennemtrænger det moderne museums image og tilføjer dette en universel værdi, ville dette paradoksalt nok ikke være muligt.

DET JØDISKE MUSEUM I BUDAPEST

Bygningen, hvori det jødiske museum i Budapest har til huse, blev konciperet i arkitektonisk enhed med byens monumentale hovedsynagoge.³¹ Selvom museets grundlæggelsesdato føres tilbage til 1909, var det først i 1932, at dets døre blev officielt åbnet for publikum. Ideen om at grundlægge et ungarsk jødisk museum opstod efter den store milleneumudstilling i Budapest i 1896, der blev arrangeret i anledningen af tusindårsfestlighederne for Ungarns eksistens.³² Jødedommen blev præsenteret på milleneumudstillingen ved fremførelsen af 42 genstande tilhørende den jødiske synagogale ritus. Genstandene blev integreret i udstillingens sektion for guldsmedekunst. Valget af netop disse genstande skete dog ikke ud fra æstetiske kriterier, som den særlige lejlighed ellers ville have givet anledning til. Det vigtigste kriterium var af patriotisk art, idet genstandene skulle demonstrere jødernes tilknytning til deres ungarske hjemland. På det grundlag fremvistes kun genstande fra de jødiske menigheder i Ungarn, der var af reformeret observans, og som derfor ikke forholdt sig afvisende til assimilation.³³ Dette presentationsprincip fremkaldte dog ikke den forventede publikumsinteresse. Milleneumudstillingens jødiske arrangører indså fejlen og besluttede sig i stedet for at udfolde en anden idé,

der havde været fremme på milleneumudstillingen, nemlig at gøre det ikke-jødiske publikum i Ungarn bekendt med jødedommens skikke og traditioner og lade disse fremstå som integreret del af en bredere ungarsk kulturkontekst. Initiativets ledetråd var, ligesom ved andre offentlige præsentationer af jødisk ritualkunst, at bevare en forsvunden kulturarv for kommende generationer.

De to hovedaktører, der konciperede milleneumudstillingens jødiske sektion, var tidsskriftsredaktøren Miksa Szabolcsi og historikeren Samuel Kohn. Begge var reformjøder,³⁴ der, skønt på forskellig måde, støttede jødernes kulturelle assimilation i det ungarske samfund. Det var hos dem, at ideen om at stifte et ungarsk jødisk museum udsprang. I 1909 blev deres udspil endeligt godkendt af det 'Ungarsk-israelitiske litteraturselskab' grundlagt i 1899, der var et af de vigtigste organer for de liberale ungarske jøder med prominente videnskabsmand og personer med prominente offentlige personer i sine rækker, og som samtidig fungerede som museumsforening. Formålet var stiftelsen af et museum med det særlige udgangspunkt at berige den ungarske kulturarv og at demonstrere den jødiske kulturs naturlige indlejring i denne. Først i 1915, da første verdenskrig var på sit højdepunkt, blev der organiseret en mindre udstilling, der dokumenterede det stade, som museets samling på daværende tidspunkt befandt sig på. Efter denne indledende offentlige præsentation koncentrerede museumsforeningen sig frem til 1932 stærkere om at få jødiske menigheder i hovedstaden og i provinsen til at donere kulturgenstande eller dokumenter med vidnesbyrd om den jødiske histories særpræg og om dens tilhørsforhold til den bredere ungarske historie. I 1932 blev samlingen endeligt flyttet til sit permanente sæde i det jødiske kulturcen-

Fig. 2: Interiøret af den til det jødiske museum i Budapest tilknyttede reformsynagoge. Reference: Kalmar Lajos - Deutsch Gabor - Farago Vera: *A Dohány utcai zsinagoga és a Zsidó Múzeum kincsei*. Budapest 2005.

12 trum, der var knyttet til hovedstadens monumentale neologe³⁵ synagoge. I perioden fra 1932 til 1944 udfoldede museet en bred udstillingsmæssig aktivitet, udgav skrifter og arrangerede foredrag. Alligevel besluttede museumsstyrelsen allerede i 1942 at evakuere de mest værdifulde stykker i samlingen, der takket være to medarbejdere ved det ungarske nationalmuseum blev skjult i nationalmuseets kælder. Ungarn blev besat af Tyskland den 19. marts 1944. Fra juni til november 1944 foregik interneringen af hovedstadens jødiske befolkning i boligblokke og i ghettoen som forberedelse til deres deportation ud af landet. Inden de første transportbølger fra hovedstaden til Auschwitz begyndte i december 1944, blev også hovedsynagogen brugt til internering af kvarterets jødiske befolkning, der herfra skulle deporteres. Det jødiske museum, der befandt sig i en tilbygning til hovedsynagogen i den indhegnede jødiske ghetto, tjente også som tilflugtssted for de jøder, for hvem det lykkedes at gennembryde muren mellem synagogen og kulturcentret og på den måde upåagtet slippe ud på den side af museet, der ikke var bevogtet. Synagogen og museet blev stærkt beskadiget under krigen.

Efter krigens afslutning begyndte restaureringen af synagogens og museets bygning med hjælp især fra The American Joint Distribution Committee. Museet blev genåbnet allerede i 1947, hvilket tillige skabte mulighed for at få den del af museets samlinger tilbage, der under anden verdenskrig var blevet skjult på nationalmuseet. I 1950 mistede museet sin autonome institutionelle status og indgik herefter under benævnelsen 'Jødisk sakral og historisk Samling' i landets centrale jødiske organisation, det såkaldte Landskontor for Ungarske Israelitter.³⁶ Under socialismen blev museet ideologisk styret af staten og tjente endvidere,

lige som det jødiske museum i Prag, som mindsted for den antifascistiske modstand. I 1984 besluttede den ungarske stat i anledning af fyrrårsdagen for jødernes deportation fra Ungarn i 1944 som en symbolsk gestus at finansiere en gennemgribende renovering af den forfaldstruede museumsbygning. Systemskiftet i 1989 medførte ikke gennemgribende ændringer i museets selvopfattelse og virke.³⁷ I dag ejes museet af den jødiske menighed i Budapest og støttes finansielt af staten.

Medens det jødiske museum i Prags institutionelle udvikling på én gang afspejler historiske brud og kontinuitet, stagnerede det jødiske museum i Budapest i tiden efter Holocaust. Dette hænger på en vis måde sammen med en generel apati, der greb det ungarsk samfund efter Ungarns sønderdeling efter første verdenskrig og i nogen grad har behersket landet lige siden mellemkrigstiden. Ungarn magtede ikke at forny sig og blev på den måde i højere grad demoraliseret af de to efterhånden følgende totalitære regimer end andre nabolande. Ungarn var indtil slutningen af første verdenskrig en flernational og flerkulturel politisk enhed inden for det østrigsk-ungarske dobbeltmonarki,³⁸ hvor nationale spændinger betød en konstant fare for landets indre stabilitet. Jødernes kulturelle og sproglige assimilation i Ungarn var fra begyndelsen af det 20. århundrede mere ensartet, end det var tilfældet i Bøhmen, grundet visse landsspecifikke politisk-økonomiske vilkår. I Ungarn blev jøderne efter deres borgerlige ligestilling i 1867 støttet af og medaktører i den ungarske nationalisme. Medens andre folkeslag og etniske grupper i Ungarn blev registreret som nationaliteter, undgik jøderne denne kategorisering og beholdt – fra 1895 – deres status som et trossamfund blandt andre statsligt anerkendte trossamfund. Denne særlige mellemposition,

som statsmagten tildelte de ungarske jøder, skyldtes ikke mindst den betydelige rolle, som jøderne spillede i opbygningen og opretholdelsen af statens økonomiske interesser. Den jødiske middelklasses tilpasning til det ungarske flertalssamfund skete på en særlig måde, for så vidt som det akkulturerede og nationalt (ungarsk) sindede jødiske borgerskab bevægede sig gradvis bort fra jødisk religion og tradition, men uden at dets tilhørsforhold til det jødiske trossamfund samtidig blev afbrudt. I forordet til en selvbiografi forfattet af Miksa Szabolcsi, der grundlagde det jødiske museum i Budapest, skildrer sønnen Lajos Szabolcsi faderens holdning til spørgsmålet om ungarsk-jødisk identitet. Denne kan i høj grad siges at være udtryk for den generelle holdning hos den jødiske middelklasse i Ungarn før første verdenskrig:

På hvilket grundlag udkæmpede [...] min far denne kamp? Hans overbevisning lå i det gamle Ungarn fra tiden før krigen, hans politiske platform var liberalismen. På dette grundlag forestillede han sig de ungarske jøder som følger: et anerkendt trossamfund, et samfund med særlige traditioner, der er stolt af disse, men på ingen måde som race, nation eller nationalitet.³⁹

Den liberale ånd, der var udgangspunktet for den jødisk-ungarsk akkulturation og patriotisme, gik tabt i kølvandet af første verdenskrigs ødelæggelser. Ungarn havde under første verdenskrig kæmpet på centralmagternes side og mistede ved fredsslutningen i 1920 to tredjedele af sit historiske landområde. Dette fremkaldte et brud i nationens historiske bevidsthed. I denne situation at appellere til en historisk symbiose mellem ungare og jøder var ikke mere relevant, på trods af at de ungarske jøders loyalitet over for fædrelandet var uforandret, eller den var i krisesituationen endog

styrket. Det historiske diskursskift afspejlede sig med en vis tøven også i det jødiske museums ideologisk orientering. Fra 1930'erne og frem blev museets fokus forskudt fra ensidig manifestation af ungarsk patriotisme til styrkelse af de ungarske jøders historiske bevidsthed, ved at give diskriminerede jødiske kunstnere en udstillingsplatform.⁴⁰ Symptomatisk for det jødiske museum i Budapests virke i mellemkrigstiden var, at det videreførte den optimisme, med hvilken de ungarske jøder så på 'det gamle Ungarn fra tiden før krigen' og forholdt sig til den almindelige jødefjendtlige stemning i det ungarske samfund, som om denne blot var et overgangsfænomen. Medens landet befandt sig i dyb krise, især efter at Béla Kuns kortvarige kommunistiske styre var faldet i august 1919, blev jøderne mere og mere isoleret på forskellige økonomiske og kulturelle områder i samfundet.⁴¹ Parallelt med, at fjendtligheden mod jøderne voksede i det ungarske samfund, udfoldede det jødiske museum som en forsigtig protest en usædvanlig livlig virksomhed. Der blev arrangeret udstillinger og udgivet skrifter med det formål at påvise, hvilke mangfoldige værdier den jødiske kultur opviste, og at den derfor fortjente at være del af den bredere ungarske kultur.⁴² Museet fortsatte sine aktiviteter med en forøget intensitet også efter anden verdenskrigs udbrud. Den sidste udstilling i 1943 skabte platforme for de ungarsk-jødiske kunstnere, der som følge af raceforfølgelsen ikke mere kunne udstille deres værker offentligt. Fra november 1944 forvandlede Budapests centralt beliggende 13. distrikt, hvor museet og hovedsynagogen stod, sig til en overfyldt ghetto med ca. 200.000 af byens jøder, der her blev interneret før deres endelige deportation. Herfra blev museets drift indstillet indtil Budapests befrielse i februar 1945. Indtil anden verdens-

Fig. 3: Det jødiske museum i Budapest. Reference: Kalmar Lajos - Deutsch Gabor - Farago Vera: *A Dohany utcai zsinagoga és a Zsidó Múzeum kincsei*. Budapest 2005.

krigs slutning overlevede af de oprindelige 825.000 registrerede ungarske jøder 255.500.⁴³ Trods de umådelige menneskelige og materielle tab, som de ungarske jøder havde lidt under holocaust, fortsatte museet sit virke i de første år efter anden verdenskrigs slutning som en slags taknemmelighedsgestus over for det kommunistiske regime. Mellem 1949 og 1950 kulminerede

denne tillidsmanifestation til et samfundssystem, som man betragtede som retfærdigt, i tre udstillinger i museets regi under titlerne: synagogalkunst i Ungarn; seder-kunsten – en udstilling om ritualgenstande forbundet med den jødiske påskefest; og den såkaldte fascismeudstilling, der i tidens herskende ideologis ånd præsenterede de ungarske jødernes lidelseshistorie

under den 'fascistiske' besættelsesmagt for et ikke-jødisk publikum.⁴⁴ Sidstnævnte udstilling afsluttede samtidig en kort periode af de ungarske jøders forsigtige fremtidsoptimisme efter holocaust. Perioden frem til jerntæppets fald i 1989 var for det jødiske museum og for de ungarske jøder i almindelighed kendetegnet ved åndelig og social stagnation. Tiden efter 1989 har ikke vist de forventede ændringer i museets selvopfattelse og dets vurdering i samfundet. Skylden for dette, hvis man overhovedet kan tale om skyld her, bærer i samme grad det jødiske som det ikke-jødiske samfund. Fra jødisk side blev det forsømt at udarbejde en ny historisk og museologisk strategi for museet og at udtænke en professionel ledelsesstruktur, der ville kunne magte udfordringen i at skulle formidle de ungarske jøders samfundshistorie i dens helhed, med dens højde- og lavpunkter og dens usædvanlige kompleksitet. At museet samtidigt befinder sig i et kommunikationsmæssigt tomrum, skyldes også det ungarske samfunds manglende evne til at konfrontere sig med bestemte smertefulde perioder af sin egen fortid, mere specielt med holocaust og kommunismen. Det omgivende flertalssamfunds tavshed afspejles til vis grad også i museets panoptikumagtige fortidspræsentation, der overskygges af erindringen om holocaust og ikke beskæftiger sig med nogen af de mangfoldige aspekter af den ungarsk-jødiske symbiose, der på områder som f.eks. kultur og videnskab frembragte fremragende resultater.⁴⁵ Det skabelonagtige billede af jødedommen, som det jødiske museum i Budapest formidler, stemmer ikke overens med den kompleksitet, der betegner den jødiske selvopfattelses udfoldelse i Ungarn. Museets internationale ry opretholdes først og fremmest af dets betydning som turistisk besøgsmaal, især for et jødisk publikum fra udlandet.

DET JØDISKE MUSEUM I BRATISLAVA

15

Det jødiske museum i Bratislava, grundlagt i 1992, repræsenterer en nyere, men samtidig helt igennem traditionelt konciperet og statsligt bundet institution. Dets institutionelle forgænger var et mindre jødisk museum i den østsllovakiske by Prešov, der eksisterede fra 1928 til 1938. Dette var et regionalt museum, der især fokuserede på jødedommens traditioner inden for en slovakisk etnografisk kontekst. Som følge af jødernes sociale og økonomiske isolation, der i Slovakiet begyndte i 1938, blev museet tvunget til lukning.⁴⁶ Det lykkedes dog for museets styrelse at skjule samlingen i distriktarkivets lokaler, hvor den forblev uopdaget og intakt indtil 1950.⁴⁷ Kort efter nationaliseringen af det jødiske museum i Prag i 1950 blev Prešov-samlingen officielt overført dertil. Fra 1952 udgjorde den en del af det statslige jødiske museums samlinger. Da Tjekkoslovakiet blev delt i to uafhængige stater, Tjekkiet og Slovakiet, i 1993, blev samlingen tilbageført til Slovakiet og overgivet til det slovakiske nationalmuseums afdeling for jødisk kultur. Her blev den restaureret og katalogiseret og fra 1993 til 1995 midlertidigt integreret i den permanente udstilling i det nystiftede jødiske museum i Bratislava. Til sidst blev samlingen i 1995 komplet tilbageført til Prešov, hvor den blev indlemmet i det genåbnede jødiske museums permanente udstilling.

At der ikke blev etableret noget jødisk museum i Bratislava inden 1992, havde flere aktuelle politiske årsager, der ikke alle kan omtales i nærværende undersøgelse.⁴⁸ Den mest nærliggende historiske årsag var, at Bratislava, der indtil 1918 hed Preßburg (tysk) resp. Pozsony (ungarsk), siden 1800-tallet havde været det jødiske ortodoksis bastion.⁴⁹ Ortodoksiet

Múzeum židovskej kultúry sa nachádza v zachovanom objekte niekdajšej Židovskej ulice v Bratislave, ktorú zbúrali v šesťdesiatych rokoch 20. storočia pri výstavbe Nového mosta. Baroková kúria z 18. storočia bola prestavaná v 19. storočí a od roku 1993 v nej po rekonštrukcii sídli stála expozícia Múzea. Obnovená expozícia bola otvorená v máji 2009. Medzi najvýznamnejšie exponáty Múzea patria dva vzácne krčahy zo Senice. Pochádzajú z rokov 1734 a 1776 a boli majetkom židovského pohrebného bratstva Chevra Kadiša, ktoré v tradičnej židovskej obci zabezpečovalo dôstojný pohreb členov komunity a staralo sa o pozostalých. Na krčahoch sú zobrazené výjavy z činnosti bratstva. Tieto vzácne artefakty sa stali v roku 1999 námetom pre spoločnú slovensko-izraelskú známkovú edíciu.

Fig. 4: Det židovské museum i Bratislava. Reference: *The Slovak Jewish Heritage Route, Bratislava 2009.*

var traditionsorienteret og imod jødedommens modernisering eller tilpasning til de ikke-jødiske omgivelser. Etablering af et verdsligt jødisk museum, der efter de ortodokses opfattelse ville profanisere de hellige ritualgenstande, var utænkelig. Mellem 1945 og 1993 påtog det jødiske museum i Prag sig en landsdækkende symbolrolle på dette område.

Det jødiske museum i Bratislava begyndte at tage form i 1991. I 1993, godt tre år efter jerntæppets fæld, blev museet åbnet under navnet 'Museum for jødisk Kultur'. Det jødiske museum i Bratislava er en statslig institution, der administrativt er underlagt det slovakiske nationalmuseum. Dets erklærede hovedopgave er at informere alment om jødedommen og at bekæmpe den antisemitisme, der forekommer i nærsamfundet. Ideen bag museets grundlæggelse rækker tilbage til begyndelsen af 1990'erne, da der ved det slovakiske nationalmuseum blev konciperet et program, hvis formål var at dokumentere kulturen hos Slovakiets etniske mindretal. Dette program implicerede etableringen af museer for det ungarske, det rutenske, det tyske, det jødiske og det sigøjnerske mindretal. Selve den kendsgerning, at jøderne blev optaget i programmet til dokumentation af mindretalskulturer i Slovakiet, eller at dette program overhovedet blev etableret, kan bedst forklares som en taktisk politisk manøvre fra statens side. Slovakiets internationale image blev mellem 1990 og 1998, i de tre på hinanden følgende regeringsperioder under den kontroversielle regeringschef Vladimír Mečiar, betydeligt forværret på grund af landets voksende nationalistiske drejning. Mečiar's kabinet, der fra 1992 bestod af en højre-populistisk og en højre-nationalistisk fraktion, var næppe interesseret i at fremme den jødiske eller Slovakiets andre mindretals kultur. Den tilsyneladende modsigelse, der

bestod i, at planen om at oprette et jødisk museum var opstået allerede i Mečiar's første regeringsperiode (27. juni 1990 – 23. april 1991), kan forklares med, at det var nødvendigt at reagere med en imødekommende gestus på de indre spændinger, der især på grund af antagonismen mellem den slovakiske flertalsnation og det ungarske mindretal, der udgjorde 10% af den samlede befolkning, herskede i Slovakiet.

I begyndelsen af 1990'erne oprettedes et statsligt finansielt fond, 'Pro Slovakia', med det formål at støtte de kulturelle projekter, der bidrog til berigelsen af den slovakiske kulturarv og forbedrede Slovakiets image i udlandet. Dette fond vedbliver i dag at være hovedkilden til finansieringen af museets arrangementer og er dermed den bestemmende ideologiske faktor for museets 'samfundsprofil'. Dette kommer til udtryk allerede i museets navn, 'Museum for jødisk Kultur'. Hvorfor der i museets navn blev fokuseret specifikt på den jødiske kultur og ikke på jødedommen generelt, forklarer museets direktør i et interview på følgende måde:

Ved at reflektere over de mulige rammer for et slovakisk jødisk museum var vi nødt til at tage det almindelige kendskab til jødedommen i det slovakiske samfund i betragtning. Lad os begynde med, at museet er en institution, der bliver finansieret af staten, mere specifikt: af kultusministeriet. Benævnelsen 'jødisk museum' havde kunnet udlægges således, at museet ejes af den jødiske menighed. Dette ville have været ubejlejligt, og hvad værre er: misvisende.⁵⁰

Det ovenfor citerede udsagn belyser dog kun museets samfundsmæssige indlejring. Dets betydning for jøderne selv i Slovakiet inddrages ikke i erklæringen. Dette indebærer en vis inkonsekvens i forhold til, at jøderne i Slova-

18 kiet efter 1989 stod foran en meget kompleks udfordring i spørgsmålet om defineringen af en specifik jødisk identitet. Hvordan skulle de definere deres jødedom i forhold til sig selv og i forhold til samfundet? Det jødiske samfund i Slovakiet var historisk set en meget heterogen gruppe. Jøderne i Slovakiet var ikke kun traditionelt flersprogede (de talte som regel slovakisk, ungarsk, tysk og i visse egne jiddisch), men ud over dette identificerede de sig naturligt med flere kulturer på én gang uden nødvendigvis at lægge sig fast på én af dem. Denne kulturelle heterogenitet forsvandt efter holocaust og blev erstattet af en ny mental tilgang til jødisk oprindelse, der bestod i en ængstelig bestræbelse på ikke at vække opsigt og at tilpasse sig flertalssamfundet, ikke kun i offentligheden, men også i det omskærmede privatliv. Dette resulterede i, at der i årene efter holocaust voksede en hel generation op, der var uvidende om sin jødiske oprindelse, eller – hvis den var bekendt hermed – som ikke havde gjort sig klart, hvordan denne kendsgerning skal interpreteres på individuelt og socialt plan. Udfordringerne til at definere, hvori ens jødedom består, blev skærpet efter 1989, hvor samfundet i mere og mere udtalt grad forventede en eksplicit identitetserklæring fra de slovakiske jøder. Disse var på deres side uforberedte på denne mentalitetsændring: "Min jødedom består i, at man siger, at jeg er jøde", udtalte den slovakiske sociolog Fedor Gál midt i 1990'erne, efter at han i medierne flere gange var blevet angrebet på grund af sin jødiske oprindelse.⁵¹ I de første 10 år efter det politiske systemskifte kendetegnede denne selvopfattelse de fleste slovakiske jøder. Det statslige jødiske museum var på denne baggrund ikke den rigtige platform til at afspejle de igangværende diskurser om moderne jødisk identitet. Museets opgave er snarere hen-

vendt det ikke-jødiske samfund, især med et pædagogisk engagement for børn i folkeskole- eller gymnasiealderen.⁵² Museets permanente udstilling er koncipieret med denne målgruppe for øje, med en tilpasset didaktisk fortolkning, hvor fortællingen om holocaust og specielt om de slovakiske jøders udryddelse ved siden af jødedommens traditioner og generelle historie optager en plads, der er særlig uden at være central. Museets hovedopgave er, som det hedder i dets målsætning, at bekæmpe den uvidenhed, der er udgangspunkt for antisemitisme.⁵³

KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING

Nærværende studie tager udgangspunkt i den betragtning, at den moderne offentlige museumsinstitution først og fremmest defineres som en social kontrakt, der formidler forskellige idealforestillinger om samfundsborgeren per se. På dette grundlag blev der postuleret eksistensen af en distinktiv jødisk museumsfilosofi. Dens særlige status er kendetegnet ved en dobbelt selvforståelse, underlagt mindretal-flertal-relationers konjunktur i det omgivende samfund. Mindretal-flertal-relationers optik danner således ledetråden igennem den komparative analyse.

Musealiseringen af jødedommen som en kulturel størrelse begyndte på jødisk initiativ i slutningen af det 19. århundrede. De første jødiske museer havde til formål dels at dokumentere en kultur og en levemåde, som man fornemmede var i færd med at forsvinde, og dermed styrke de assimilerede jøders historiske bevidsthed, dels at bekræfte over for de ikke-jødiske samfund, at jødedommen ikke var en fremmed kultur, men havde sin legitime plads i den vestlige civilisation og i den nationale flertalskultur. De jødiske museers op-

rindelige sigte blev efter holocaust udvidet med en yderligere dimension. Det skete således, at de jødiske museer efter holocaust tillige fik til opgave at være en tilintetgjort civilisations virtuelle billede og samtidig et mindesmærke for de mennesker, der gik under sammen med denne civilisation. Det kontroversielle eksempel, som det jødiske 'Zentralmuseum' i Prag udgør, har en symbolsk værdi for den jødiske museologis udvikling og raison d'être i Europa efter anden verdenskrig. I en vis forstand opviser alle jødiske museer efter holocaust træk af det nazistisk konciperede 'Zentralmuseum' for en uddød race eller – i Diana Pintos formulering –, de danner "a Jewish space without Jews".⁵⁴

De centrale spørgsmål, der før 1989 kunne udledes af jødiske museers publikumsarbejde i det østlige Centraleuropa, var dels, hvad museerne kan formidle til det omgivende samfund om jødedommen, dels, hvad de kan formidle til jøderne om jøderne selv. Efter 1989 blev de samme spørgsmål på jødiske museer i det nævnte område udvidet med et særligt aspekt bestående i, hvad flertalssamfundet gennem museernes formidling om emner, som f. eks. assimilation, integration, antisemitisme og holocaust, kan lære om sig selv. Analysen af de tre behandlede jødiske museers identitetsforvandlinger igennem tiden og af de magtrelationer, der er indlejret i deres virke, åbner således et nyt aspekt for deres omgivende samfunds forståelse af sig selv. Spørgsmålene omkring fordelingen af indre forvaltnings- og ydre styringsinteresser i forholdet mellem stat og museum, globaliseringens påvirkning af den kulturelle overlevering eller turistindustriens forsøg på at påtvinge museet en profitmæssig rationalitet, vedrører i den forstand ikke kun museernes indre anliggende, men samfundet som helhed.

Diana Pinto reflekterer over jødernes stilling i deres ikke-jødiske samfund på følgende måde:

Should Jews become 'outsiders' prodding a new multicultural tolerance for their traditions and rituals? Should they invoke the same tolerance instead as 'insiders' dismantling from within millennial prejudices but in the name of equality rather than in that of special (as though 'exotic') treatment? [...] In brief, they must, *qua* Jews, rather than as individuals, define their own place in increasingly mobile societies whose past, as everything else, is in the process of being reinvented.⁵⁵

Denne tendens afspejles på forskellig vis og med forskellig intensitet af den præsentationspolitik, som de tre beskrevne jødiske museer aktuelt bygger på.

NOTER

1. Samlebegrebet judaica refererer til genstande tilhørende den jødiske religiøse ritus og arkivalier relateret til jødisk historie.
2. Cohen 1993, s. 203-242. I tilfælde med dobbelt grundlæggelsesdato betegner den første stiftelsen af et museumsselskab og den anden selve grundlæggelsen af museet.
3. Det var dels de store migrationsbølger af fattige østeuropæiske jøder, der fremkaldte negative reaktioner hos de ikke jødiske befolkninger – og som ligeledes stødte det jødiske bourgeois samfundsmæssige selvbillede –, dels andre komplekse faktorer af social og politisk art. Jfr. f.eks. den kontroversielle Dreyfus-affære, der udspillede sig i Frankrig mellem 1896 og 1906 eller på et andet plan den såkaldte Hilsner-affære mellem 1899 og 1907 i Bøhmen.
4. En bevægelse, som ønskede at ligestille studiet af

- jødedommen, dens historie, litteratur og kultur med det videnskabelige studium af andre religioner.
5. I 1880 betegnede ca. 15% af Prags indbyggere tysk som deres sprog. Frem til 1900, hvor de fleste tysktalende sandsynligvis var jøder, faldt denne procentdel til 7,5%. Jfr. Kieval 1988, 14-15. Se også Gary Cohen: *The Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague 1861-1914* og Michael Frankl: *Emancipace od Židů. Český antisemitismus na konci 19. století*.
 6. De tætteste arbejdskontakter opstod med det jødiske museum i Wien og senere i 1920'erne med det jødiske museum i Frankfurt am Main; jfr. Brocke – Zimmermann 1991, 122-123. Netop Erich Töplitz fra det jødiske museum i Frankfurt am Main kritiserede offentligt Salomon Liebens museologiske konception, der stadigvæk manglede en klar metodologisk tilgang og profilangivelse på trods af forbedringerne på dette område. Jfr. Veselská 2006, 18.
 7. Sammesteds, 9-13.
 8. Sammesteds, 9.
 9. Historisk betegnelse for territorier under den bøhmiske krone frem til grundlæggelsen af den første tjekkoslovakiske republik i 1918.
 10. Samlingerne fra to mindre tjekkoslovakiske jødiske museer, i Mladá Boleslav (grundlagt i 1905) og i Mikulov (grundlagt i 1936), blev ligeledes indlemmet i de 5 landsdækkende depoter i Prag.
 11. I 1961 fratrådte Hana Volavková som museumsleder. Under den nye museumsledelse, der i højere grad følte sig forpligtet over for det statslige system end museets principper, blev der i 1964 fra museets lagerrum solgt 1564 forfaldstruede toraruller til Westminster-synagogen i London. Jfr. Veselská 2006, 179-232, især 207-217.
 12. Antifascismen som begreb blev efter 1948 brugt i den kommunistiske retorik til bekæmpelse af ideologiske modstandere.
 13. Altschuler 1983.
 14. Soukupová 2001, 184.
 15. Sammesteds, 183.
 16. Veselská 2006, 19.
 17. Sammesteds, s. 24.
 18. Zekri 2005.
 19. Af de 118.310 jøder, der levede i Tjekkiet frem til den 15. marts 1939, overlevede 14.045, dvs. 8,5% af det oprindelige antal, holocaust. Svobodová 1994, 191-205, især 191.
 20. Dette dilemma udgør en af de centrale problemstillinger i Jan Björn Potthasts bog *Das jüdische Zentralmuseum der SS in Prag. Gegnerforschung und Völkermord im Nationalsozialismus*.
 21. Dirk Rupnow beskæftiger også sig med det jødiske museum i Prags kontroversielle institutionshistorie under anden verdenskrig. Han drager paralleller mellem "die Komplizenschaft der jüdischen Wissenschaftler mit den SD-Männern" i forbindelse med museumsprojektet og de fortvivlede forsøg, som jøderådene i ghettoerne gjorde for at frelse nogle få ved at rette sig efter tyskernes dagsorden. Jfr. Dirk Rupnow 2004, 38-48, især 40. Rupnow belyser også problematikken ved at inddrage øjenvidneberetninger fra individer, der oplevede den tyske besættelsestid i Prag og på den ene eller anden måde var involveret i 'Zentralmuseum's virke. Forfatterne Jiří Weil und H.G. Adler var selv vidner til holocaust, men overlevede og fandt, – førstnævnte under krigen, sidstnævnte efter krigen – beskæftigelse i det jødiske museum i Prag. J. Weil, ytrer sig om jødernes medvirken i 'Zentralmuseum's opståen i sin bog: *Na střeše je Mendelssohn*, nedenfor citeret i tysk oversættelse (*Mendelssohn auf dem Dach*, Rowohlt, Berlin 1992, 119), der omhandler den tyske besættelsestid i Tjekkiet, på følgende måde: "Er [hovedpersonen] hatte sich mit den Mördern eingelassen, ihnen gedient und gedacht, klüger als sie zu sein. Auch dieses Museum hatte er gewissermaßen auf ihr Geheiß eingerichtet. Ein Denkmal für das ausgerottete Volk. In Wirklich-

- keit hatte er gehofft, die heiligen Gegenstände zu bewahren, die sonst wie in den anderen unterworfenen Ländern vernichtet worden wären. Jetzt wußte er, die Dinge würden überleben, die Menschen nicht“. H. G. Adler giver støtte til denne forklaring i sin roman *Die unsichtbare Wand*.
22. Citeret fra Kroupová 2006, 1-34, især 1.
 23. Krejčová 1997.
 24. Kroupová 2006, 27.
 25. Sammesteds, uddrag af 1-34.
 26. Rupnow 2004, 45.
 27. Offe 1997, 77-89, især 78.
 28. Pavlát 1998, 45. (L. Pavlát, tidligere journalist og 1990 - 1994 diplomat ved Tjekkoslovaikiets (senere Tjekkiets) ambassade i Israel, leder af det jødiske museum i Prag siden 1994).
 29. Pavlát 2004.
 30. For en uddybende redegørelse om holocausts ikonisering til et universalt begreb og om transcenderingen af forskellige 'lokale erindringer' ved en global 'kosmopolitisk erindring' se Levy - Sznajder 2008, 87-106. Konceptionen af en globaliseret erindring afspejler dog først og fremmest et amerikansk historiesyn og kan næppe appliceres på Europa, hvor kampen om 'lokale' og nationale erindringer relateret til holocaust endnu pågår.
 31. Synagogen, der blev opført i 1859 i maurisk stil efter arkitekten Ludwig Försters plan, betragtes i dag som et fremtrædende eksempel på jødisk sakral arkitektur i Europa.
 32. Ungarn oplevede efter den østrig-ungarske udligning i 1867 et bemærkelsesværdigt økonomisk og kulturelt opsving. Formålet med milleneumudstillingen var at fremvise udviklingens resultater. Man støttede sig her til de industrielle verdensudstillinger konception, som bestod i at demonstrere de repræsenterede nationers kulturelle og videnskabelige resultater og internationale konkurrenceevne og gennemslagskraft.
 33. Benoschofsky - Scheiber 1987, 7 og Toronyi 2005, 148-149.
 34. Fra 1868 og frem var de ungarske jøder splittet i tre særskilte menigheder, der hver især var officielt anerkendte: den reformerede, der også kaldtes den neologe, den ortodokse og den såkaldte status-quo-ante-menighed, der var mere eller mindre uafhængig af de to andre.
 35. Neologe, dvs. tilhørende fløjen af reformerede.
 36. Benoschofsky - Scheiber 1987, 20-25.
 37. I 1993 røvede udenlandske tyve størstedelen af museets samling. De blev dog fanget, samlingen kom uskadt tilbage, og museet kunne genåbnes for publikum i 1995.
 38. Omkring 1900 var der 11 forskellige etniske grupper i Ungarn, og kun 51,4 % af den samlede befolkning var ungare. Til ungarene hørte et anseeligt antal assimilerede jøder, uden hvilke de egentlige ungare ville have været i mindretal. Til anskueliggørelse af dette kan det tilføjes, at i 1910 angav 75,7% af alle jøder i Ungarn deres sprog som ungarsk. I modsætning hertil bekendte kun 54,4% af de romerske katolikker i landet sig som ungarsksprogede. Patai 1996, 431.
 39. Szabolcsi 1993, 12 (min oversættelse, K.D.).
 40. Benoschofsky - Scheiber 1987, 15.
 41. Efter afslutningen på Béla Kuns (1886-1938) kommunistiske styre, hvis medlemmer for størstedelens vedkommende var (ikke-praktiserende) jøder, blev der i Ungarn indført en såkaldt numerus-clausus-lov. Denne begrænsede jødernes adgang bl.a. til højere uddannelser og til bestemte borgerlige erhverv til 5%. Begrundelsen herfor var umiddelbart, at jøderne dominerede visse erhverv og hindrede de etniske ungares adgang til dem. Dette skal ses på baggrund af, at medens jøderne i Ungarn før første verdenskrig udgjorde 5% af den samlede befolkning, steg dette tal efter krigen som følge af Ungarns tab af territorium og befolkning til 6,2%. 45% af landets samlede jødiske befolkning var efter første verdenskrig bo-

- siddende i Budapest. Patai 1996, 461. Se også Hanebrink 2006.
42. Det måske mest prestigefulde arrangement var den såkaldte emancipationsudstilling i 1938, hvis emne var de ungarske jøders borgerlige ligestilling i 1867. Benoschofsky - Scheiber 1987, 17-18. Udstillingens budskab trådte desto klarere frem ved, at den tidsmæssigt var sammenfaldende med Østrigs Anschluss og krystalnatten i Tyskland.
 43. Ifølge folketællingen fra 1941 levede der 725.000 jøder i Ungarn, hvortil regnedes de fra Slovakiet og Rumænien annekterede områder. Hertil kom 100.000 konverterede jøder eller børn af konverterede jøder, der af de ungarske myndigheder også blev betragtet som jøder. Mellem 1941 og 1945 omkom 686.000. Ved årsskiftet 1945/1946 var det samlede antal jøder i Ungarn 255.500. R. Patai 1996, 590.
 44. Benoschofsky - Scheiber 1987, 23-24.
 45. Det fragmentariske i museets narration, hvor beskrivelsen af jødiske traditioner umiddelbart følges af en sektion med holocaust som emne, skønt en betydelig del af holocausts ofre kun i ringe grad besad dybere viden om jødedommen, betegnes af György Péter som ungarernes og de ungarske jøders fælles evne til at fortie virkeligheden. György 2006, 17-22.
 46. Den 6. oktober 1938 blev den første autonome slovakiske regering udnævnt. Dens første forordning omhandlede jødernes samfundsmæssige segregation. Den 14. marts 1939 blev med Hitlers samtykke den autonome slovakiske stat udråbt. Den 9. september 1941 blev den såkaldte jødiske kodeks, den slovakiske pendant til Nürnberg-lovene, vedtaget. Mellem 1942 og 1945 blev 70.000 slovakiske jøder deporteret til koncentrationslejre. 65.000 af dem omkom.
 47. Pařík 1996, 91-107, især 104-107.
 48. Fra jødisk side forelå der konkrete planer om at åbne et jødisk museum i den centrale neologe (reformerede) synagoge i Bratislava den 1. januar 1966. Dette skulle administreres som en afdeling af det jødiske museum i Prag. Disse planer blev dog afvist af de statslige myndigheder med den begrundelse, at de materielle og rummelige forudsætninger ikke var til stede. Mellem 1967 og 1972 blev synagogen sammen med det tidligere jødiske kvarter, også kaldet Zukermandl, nedrevet for at give plads til en motorvejsstrækning som videreførelse af en ny bro over Donau. Kamenec 1966, 18-19, især 18. Kamenec pointerer i en senere artikel fra 1969, *Materiálne pamiatky z dejín židovského obyvateľstva*, 19-23, atter nødvendigheden af at etablere et jødisk museum i Slovakiet.
 49. Den ortodokse rabbiner Moses Schreiber (akronymisk Hatam Sofer) var leder af den jødiske menighed i Preßburg/Pozsony (i dag Bratislava) 1806-1839. Han var overbevist modstander af den jødiske reformbevægelse, der var opstået i oplysningstiden, og bekæmpede ethvert forsøg på at udlægge traditioner på en ny måde. Den sidste repræsentant for Sofer-dynastiet i Slovakiet, Aki-va Sofer, forlod landet i 1939 og emigrerede til Amerika. Moses Schreibers høje anseelse inden for det jødiske ortodoksi i hele verden påvirker også i dag den jødiske menigheds selvopfattelse i Bratislava.
 50. Süßmann 2005, 1. (min oversættelse – K.D.)
 51. Salner 1999, 130.
 52. Museet udviklede et specielt læreprogram for gymnasieklasser, der indgår i historieundervisningen. Poláková 2006, 91-135.
 53. "For mig er det vigtigste at bekæmpe den uvidenhed, der provokerer antisemitisme" (min oversættelse – K.D.). Süßmann 2005, 3.
 54. Pinto 2000, 177-201.
 55. Sammesteds, 200.

BØGER

- Adler, H.G., 1989: *Die unsichtbare Wand*, Zsolnay, Wien, Darmstadt.
- Altschuler, David (udg.), 1983: *Precious Legacy. Judaic Treasures from Czechoslovak State Collections*, Summit Books, New York.
- Asmann, Jan, 2002 : *Das kulturelle Gedächtnis, Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, C.H. Beck, München.
- Benoschofsky, Ilona – Scheiber, Sándor, 1987: *A budapesti Zsidó Múzeum*, Corvina, Budapest.
- Brocke, Edna – Zimmermann, Michael (udg.), 1991: *Das Jüdische Museum in Prag. Von schönen Gegenständen und ihren Besitzern*, J.H.W. Dietz, Bonn.
- Cantwell, Robert, 1993: *Ethnomimesis*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Cohen, Gary, 2006: *The Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague 1861-1914*, Purdue Press, Indiana.
- Cohen, I. Richard, 1993: *Self-Image Through Objects: Toward a Social History of Jewish Art Collecting and Jewish Museums*, i: Wertheimer, Jack (udg.): *The Uses of Tradition*, Harvard University Press, Cambridge Massachusets.
- Frankl, Michael, 2008: *Emancipace od Židů. Český antisemitismus na konci 19. století*, Paseka, Praha.
- Hanebrink, A. Paul, 2006: *In Defense of Christian Hungary. Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890-1944*, Cornell University Press, Ithaca, New York.
- Kieval, J. Hillel, 1988: *The making of Czech Jewry*, Oxford University Press, New York/Oxford.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, 1998: *Destination Culture. Tourism, Museums and Heritage*, University of California Press, Berkeley.
- Patai, Raphael, 1996: *The Jews of Hungary, History, Culture, Psychology*, Wayne State University Press, Detroit.
- Potthast, Jan Björn, 2002: *Das jüdische Zentralmuseum der SS in Prag. Gegnerforschung und Völkermord im Nationalsozialismus*, Campus, Frankfurt, New York.
- Said, W. Edward, 1978: *Orientalism*, Routledge, London.
- Salner, Peter, 1999: *Die Stellung der Juden in einer Majoritätsgesellschaft am Beispiel der Slowakei im 20. Jahrhundert*, i: Brezovsky, Ernst-Peter – Suppan, Arnold – Vyslonzil, Elisabeth (udg.): *Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südeuropa*, Peter Lang, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Wien.
- Soukupová, Blanka, 2001: *Židovská národní identita po vzniku Československé republiky*, i: Salner, Peter – Luther, Daniel (udg.): *Etnicita a mesto. Etnicita, ako faktor polarizácie mestskeho spoločenstva v 20. storočí*, Ústav Etnológie SAV, Bratislava.
- Szabolcsi, Lajos, 1993: *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)*, Emlékezések, dokumentumok, MTA Judaisztikai kutatócsoport, Budapest.
- Toronyi, Zsuzsanna: *Történelem és múzeum*, i: Schweitzer, József (udg.), 2005: *”Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”. Tanulmányok a zsidó történettrásról*, Morija könyvek, Universitas-kiadó Judaica-alapítvány, Budapest.
- Weil, Jiří, 1990: *Na střeše je Mendelssohn*, Československý spisovatel, Praha.

ARTIKLER

- György, Péter: A budapesti zsidó múzeum, *Élet és irodalom*. Nr 37, 15.9.2006.
- Kamenec, Ivan: Historické pamiatky z dejín slovenských Židov a problém ich uchovania a dokumentácie, *Múzeum* Nr 11, 1966.
- Kamenec, Ivan: Materiálne pamiatky z dejín židovského obyvateľstva, *Múzeum*. Nr 14, 1969.
- Levy, Daniel – Sznajder, Natan: Memory unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory, *European Journal of Social Theory* Nr 5, 2008.

- Offe, Sabine: Sites of Remembrance? Jewish Museums in Contemporary Germany, *Jewish Social Studies*. Nr 3, 1997.
- Pařík, Arnošt: The Slovak Jewish Museum in Prešov (Eperjes), *Judaica Bohemiae*. Nr. 30-31, 1996
- Poláková, Eva: Štruktúra postojov a ich zmena po absolvovaní experimentálneho náučného programu Múzea židovskej kultúry, *Acta Judaica Slovaca*. Nr 12, 2006.
- Rupnow, Dirk: Endlager und Mahnmal. Das Jüdische Museum in Prag, *Deutschunterricht*. Nr 3, 2004.
- Süssmann, Roland: Tradition et patrimoine, i: Slovaquie, *Shalom Magazine*. Nr 44, oktober 2005.
- Veselská, Magda, 2006: *Defying the beast. The Jewish Museum in Prague 1906-1940*, The Jewish Museum in Prague.
- Veselská, Magda: The Selling Off of Items from the Collections of the Jewish Museum in Prague after the Second World War, with Particular Focus on the Sale of Torah, *Judaica Bohemiae*. Nr 42, 2006.
- Zekri, Sonja: Auf Wunsch der SS, *Süddeutsche Zeitung*, 02.05.2005.
- kých zemích v letech 1948-1992, i: Emancipácia Židov, antisemitismus, prenasledovanie*, Publikace Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- Závěrečná tisková správa, 15.01.2007: *Rok s židovskou kulturou – 100 let Židovského muzea v Praze*.

**Katalin Deme, ph.d.-studerende
Medarbejder på det jødiske museum i Prag fra 1987 til 1991 og på Museet for jødisk kultur i Bratislava fra 1992 til 2000.*

*Adresse: Institut for Historie og Områdestudier,
Afdeling for Østeuropastudier
Aarhus Universitet, Nordre Ringgade
8000 Århus C*

E-mail: hiskd@hum.au.dk

ARTIKLER PUBLICERET PÅ INTERNETTET:

- Kroupová, Daniela, 2006: *Fotodílňa Židovské náboženské obce v Praze v letech 1942-1944*, Slezská universita v Opavě Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Institut tvůrčí fotografie, Opava (utrykt bachelorprojekt, tilgængelig på <http://www.uzjsmezabavili.cz/text.pdf>).
- Pavlát, Leo, 2004: *Deset let. Závěrečná tisková správa*, Židovské múzeum v Praze.
- Pinto, Diana, 2000: *The Third Pillar? Toward a European Jewish Identity*, Jewish Studies at the Central European University, Public Lectures, 1996-1999, Budapest, http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/01_pinto.pdf.
- Svobodová, Jana, 1994: *Projevy antisemitismu v čes-*